

ПЕДАГОГІЧНА ТА ВІКОВА ПСИХОЛОГІЯ

УДК 37.015.324

DOI <https://doi.org/10.32838/2709-3093/2021.3/16>**Бровченко А.К.**

КЗ «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради

Нежути А.В.

КЗ «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради

Хижняк М.В.

КЗ «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ТОЛЕРАНТНОГО СТАВЛЕННЯ МОЛОДІ ДО ОСІБ ІЗ ВАДАМИ РОЗВИТКУ

У статті аналізуються психологічні основи формування толерантного ставлення молоді до осіб із вадами психофізичного розвитку. Толерантність у статті трактується як складна особистісна якість, що проявляється в різних сферах людського буття та визначається прогресивними змінами у мотиваційній, емоційній та інтелектуальній сфері.

Описані прояви та рівні толерантного ставлення до тих, хто відрізняється від більшості за певними ознаками, а саме за особливостями психофізичного розвитку. Перелічені деякі домінуючі в суспільстві теорії, які відповідно до вимог часу пояснювали місце в соціумі людей з обмеженими можливостями здоров'я та визначали ставлення до них.

Авторами описані основні напрями досліджень у межах окреслених питань (визначення поняття толерантності, її складників, особистісних характеристик, що її визначають, поведінкових проявів, толерантного та інтолерантного ставлення до інших, а також можливостей формування бажаної моделі відносин, що проявляються у молоді). Відзначено, що результати проведених досліджень ставлення молоді до дітей та ровесників з вадами психофізичного розвитку показують достатньо розбіжні та часто несумісні результати, на що впливає безліч соціально-психологічних та особистісних факторів, які іноді важко врахувати та навіть зафіксувати.

Аналіз процесів формування толерантного ставлення до людей, що мають вади розвитку, починається з вивчення того, в чому і як саме проявляється реальне ставлення до них у сучасному суспільстві. Особливо наголошується, що проблема ця актуалізується з початком впровадження інклюзивної освіти і є найбільш обговорюваною та досліджуваною саме в системі освіти, а ставлення до дітей з вадами розвитку, що можуть навчатися в інклюзивних закладах, є одним із визначальних факторів успішності їх адаптації та включення в коло однолітків.

Ключові слова: толерантність як особистісна якість, ставлення молоді до осіб з вадами розвитку, формування толерантного ставлення, психологічні основи формування толерантності, психологічні передумови формування толерантного ставлення.

Постановка проблеми. Система інклюзивної освіти, що почала впроваджуватися наприкінці ХХ століття, стала важливим кроком на шляху подолання дискримінації щодо дітей з особливими освітніми потребами. Але, з іншого боку, як будь-який інноваційний процес, впровадження це супроводжувалося численними проблемами, що стосувалися в тому числі не

до кінця вирішених питань ставлення суспільства взагалі та конкретних його прошарків до людей, які відрізняються від більшості за певними ознаками. При цьому давно відомим є факт, що одним з найголовніших критеріїв адаптації дітей з вадами розвитку є рівень гуманності суспільства та ступінь прийняття їх як повноправних своїх членів.

Ідеї інклюзивної освіти є визначальними у процесах особистісного зростання як дітей і молоді, що мають вади розвитку, так і тих, хто таких особливостей не має. При цьому слід зазначити, що розвиток соціальної компетентності обох зазначених груп зменшує можливість маргіналізації представників першої. Саме тому особливу проблему представляє сьогодні вивчення питань ставлення до осіб з вадами розвитку в освітньому середовищі, що особливо актуалізується під час вирішення завдань інклюзії. Відсутність або недостатність досвіду взаємодії з такими особами, недостатня глибина усвідомлення гостроти проблеми та, як наслідок, помилкове, стереотипне та часто неадекватне реальності уявлення про людей з вадами розвитку призводить до невміння і небажання будувати конструктивні дружні відносини з ними. А це своєю чергою виводить нас на вирішення проблеми формування толерантного ставлення саме юнацтва до тих, хто відрізняється від більшості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слід відзначити, що дослідження толерантності та толерантного ставлення до людей з певними особливостями достатньо поширені як у вітчизняній, так і у закордонній науці. Аналізуючи дослідження різних авторів, ми можемо говорити про те, що є не тільки проблема розуміння означеного поняття толерантності з точки зору різних суспільних наук, а й проблема виходу на практику формування толерантності як особистісної якості у молоді є однією з найактуальніших та привертає до себе пильну увагу науковців і практиків у сучасній педагогічній психології [3; 4; 7; 8; 9]. Саме толерантність, не як ідея, що просто постулюється, а як реальне психічне явище, що вимагає вивчення та цілеспрямованого формування, здатна сприяти гармонійній соціалізації дітей з вадами розвитку і в більш високому значенні підводити будь-яку людину на вищій рівень особистісного розвитку.

З іншого боку, вивчення особистісного розвитку в підлітковому та юнацькому віці виявляється тісно пов'язаним з формуванням толерантного ставлення до однолітків з обмеженими можливостями здоров'я посередництвом факторів, що впливають на розвиток емпатії, моральних якостей, ціннісних орієнтацій та загальної спрямованості особистості [4; 6; 8].

Слід зазначити, що широко обговорюване поняття толерантності розглядалося авторами в більшому ступені з боку соціології, яка здійснює його теоретичний аналіз, та з педагогічної точки

зору, що визначає ідеальний бажаний образ толерантного ставлення, яке ми бажали б спостерігати у сучасної молоді. Одним із напрямів досліджень, що представлені найбільшою кількістю публікацій за цією проблематикою, є виявлення та опис шляхів формування очікуваного толерантного ставлення до людей з особливими освітніми потребами, що є найбільш актуальним у світлі впровадження інклюзивної освіти [2; 4; 9]. На жаль, те, що знаходиться між описаним ідеалом і його реалізацією, є не до кінця зрозумілим. Досліджень, які були б спрямовані на вивчення реального ставлення молодого покоління до людей з вадами розвитку та його психологічне обґрунтування (а не тільки опис і констатація отриманих фактів), поки що недостатньо. Проведені дослідження іноді не співпадають за отриманими результатами з попередніми та представляють те достатньо оптимістичні, то песимістичні дані [6; 9; 11].

Настанови щодо людей з вадами розвитку в різних соціально-демографічних групах суттєво відрізняються між собою, в суспільній свідомості спостерігається поєднання іноді несумісних та навіть протилежних уявлень за означеними проблемами, починаючи від буденних стереотипів і закінчуючи науковими умовиводами в медицині, педагогічній та спеціальній психології. Це можна вважати особливістю періоду трансформації цінностей, переходу суспільства на якісно новий рівень, який починається, звичайно, з кожної окремої особистості, яка визначається з власними цінностями.

Постановка завдання. Метою статті став аналіз понять толерантності з точки зору психології, обґрунтування реальних проявів толерантного ставлення до іншого, описаних у сучасних дослідженнях, та визначення психологічних основ формування толерантного ставлення молоді до людей з вадами розвитку.

Виклад основного матеріалу. Відомо, що в багатьох культурах уявлення про фізичні і тим більше психічні дефекти розумілося як покарання за гріхи або як ознака оволодіння злими духами. Звичайно, такі уявлення впливали на ставлення до них оточуючих людей, які проявлялися у страхах, відразі, а на поведінковому рівні – у збільшенні дистанції, униканні, вигнанні зі спільностей та в агресивному гоміциді. Від стигматизації завжди страждали не тільки самі люди з особливостями, а й їхні родичі, що призводило до соціальної ізоляції та до різних видів дискримінації осіб з обмеженими можливостями та їх сімей [5]. До речі, на майже неусвідомленому рівні подібне ставлення

в деяких колах можна спостерігати і дотепер. Дискримінація та стигматизація представників будь-яких меншин, в тому числі людей з інвалідністю, їх відторгнення та ізоляція, нав'язування нижчого соціального статусу, за висновками ряду дослідників, мають навіть етологічні причини, що виходять з природного, притаманного і тваринам, настороженого, обережного або агресивного ставлення до всього незвичного та відмінного.

Зважаючи на те, що людська психіка суттєво відрізняється від тваринної, відрізнятиметься і наша здібність до еволюції загальнолюдських ціннісних орієнтацій, які стосуються досліджуваних явищ. До речі, вітчизняними дослідниками відзначалося, що для української культури традиційним є милосердне ставлення до тих, хто потребує підтримки внаслідок фізичної або психічної неспроможності, особливо якщо це стосується дітей та молоді.

Для визначення та пояснення ставлення до осіб з порушеннями психофізичного розвитку часто звертаються до панівних теоретичних суспільно-соціальних моделей, які визначали домінуючі суспільні настанови та громадські думки щодо певних хвилюючих і неоднозначних питань [5]. Серед них описують медичну модель, яка панувала до початку 60-х років XX ст. і передбачала, що людина з особливостями розвитку є перш за все хворою людиною, яка потребує лікування і обов'язкового перебування в спеціальних умовах окремо від більшості здорових. Звичайно, повноцінним і корисним членом суспільства вона вважатися не може.

Для наступної моделі – теорії нормалізації або соціальної співвіднесеності, що виникла у 70-х роках, – було притаманне уявлення про дитину з психофізичними порушеннями як про здатну до оволодіння різними видами суспільно корисної діяльності, при цьому суспільство повинне допомогти їй у навчанні та адаптації в певних умовах проживання, які максимально відповідають її потребам та наближені до «нормальних». А діти повинні при цьому пристосовуватися у міру власних можливостей до вимог суспільства та прийняти умови життя у ньому. На рівні буденної свідомості нездатні пристосуватися та відповідати очікуванням суспільства відторгаються його «повноцінними» членами, або заперечується їх рівноправність. На цьому рівні ми також можемо спостерігати жалість і поблажливість як прояв активного ставлення до досліджуваної категорії людей, що також не може сприяти їх адаптації та інтеграції.

Провідною моделлю з 90-х років XX ст. стала теорія включення, що ґрунтується на повазі до індивідуальних відмінностей та прийнятті суспільством різноманітності людської природи, якщо варіативність не загрожує системними порушеннями. Ця світоглядна модель відображає еволюційність у ставленні до людей з особливостями: від відчуження та дистанціювання до визнання рівності [1].

Історично ці моделі приходили на зміну одна другій, впливаючи на загальні суспільні настрої, але і в наші часи можна зустріти свідомих прибічників кожної з них. Хоча прибічниками цими можуть бути, звичайно, далеко не тільки науковці та практики, що мають відношення до роботи з людьми, які мають відхилення психофізичного розвитку. Суспільну думку, на жаль, визначають далеко не завжди спеціалісти і фахівці, а часто люди маси, що навіть не мають бажання розібратися у проблемі, керуючись стереотипами, жорсткими настановами, засвоєними раз і назавжди, а також власними ірраціональними емоціями.

Під толерантністю по відношенню до дітей з вадами психофізичного розвитку розуміється моральна якість особистості, що характеризується прийняттям і шанобливим ставленням до людини незалежно від стану її здоров'я; прагненням і готовністю до взаємодії з іншим незалежно від його особливостей, без акцентування уваги на відмінностях; бажанням і здатністю надавати допомогу тією мірою, в якій вона необхідна дитині, і вибирати такий спосіб взаємодії, який не обмежує її гідність, підкреслюючи можливості і визнаючи її як самодостатню особистість. Толерантність включає визнання, прийняття, повагу і розуміння відмінної за певними ознаками людини, які проявляються в позитивному ставленні до «іншого» як рівної особистості і у прагненні до досягнення взаєморозуміння [3].

Вважається, що Гордон У. Олпорт заклав методологічні основи вивчення толерантності як психологічного феномена [7]. Особлива його заслуга полягає у виділенні основних рис, властивих толерантній особистості. До цих рис належать: знання самого себе; почуття захищеності; відповідальність; визнання світу багатомірним, багатобарвним; прихильність до свободи і демократичного устрою суспільства; здатність до емпатії, тобто до соціальної чутливості; орієнтація на себе, а не на приналежність до суспільних інститутів; прихильність до порядку у цілях, думках, цінностях.

Психологи розрізняють кілька видів толерантності [8]:

1) природна (натуральна) толерантність, яка має на увазі допитливість і довірливість, властиві маленькій дитині;

2) моральна толерантність, яка означає терпимість, яка тією чи іншою мірою властива більшості дорослих людей і проявляється в прагненні стримувати свої негативні емоції під час зіткнення з незвичними або неприємними об'єктами і явищами, використовуючи механізми психологічних захистів;

3) найвищий рівень толерантності, який, на відміну від попереднього, передбачає прийняття і довіру, включає повагу до цінностей і смислів, які є значущими для іншого.

Підлітковий та ранній юнацький вік є одним з найбільш критичних періодів становлення особистості, коли її моральний розвиток, вміння ліберально сприймати переконання, моделі поведінки і цінності інших, тобто розвиток толерантного ставлення до оточуючих людей, здійснює значний вплив на все подальше життя молодої людини в соціумі. Саме в цьому віковому періоді людина, що стоїть на порозі дорослості, вже не здатна до того типу прийняття, яке було характерно для дитини, і ще не здатна до терпіння, характерного для зрілої особистості [3]. Зважаючи на описану вище класифікацію видів толерантності, до формування третього її рівня ще також достатньо далеко. Але якщо ми бажаємо вирішити завдання формування цієї якості у молоді, замислитися необхідно саме про останнє її трактування.

Дослідження ставлення підлітків до ровесників з вадами психофізичного розвитку показують достатньо розбіжні результати, на що впливає безліч факторів, які іноді важко врахувати та навіть зафіксувати. Часто ставлення, яке проявляють підлітки і навіть юнаки, можна назвати відверто несприятливим, з яскравою демонстрацією зверхності та домінування, але, з іншого боку, не рідкістю є і прояви співчуття. Спостереження дослідників фіксують характерний для сучасної молоді амбівалентний характер ставлення до дітей з вадами психофізичного розвитку [6; 9]. В ході досліджень були виявлені факти інтолерантності, що виражаються в негативних емоціях і в поведінкових реакціях щодо дітей-інвалідів, в неготовності прийняти їх у своє коло спілкування. Дослідники відзначають, що здебільшого дитина або молода людина з вадами розвитку не сприймається опитуваними як рівний їм член суспільства, хоча й заслуговує на поблажливе і заступницьке

ставлення. Однак основна частина підлітків та юнацтва готова до подолання соціально-психологічних бар'єрів, що існують у взаємодії з означеною категорією осіб.

Взагалі можна вважати вік одним з визначальних факторів формування ставлення до іншого у людини, особливо якщо цей інший суттєво відрізняється від неї за певними ознаками. Ми можемо уявити собі або проаналізувати реальні ситуації, в яких діти з раннього віку знайомі зі всім різноманіттям людської природи, не вважають те, що більшість називає психофізичним відхиленням, чимось незвичайним та неправильним. Інші діти молодшого віку, зустрічаючи невідоме, проявляють цікавість та, отримуючи підтримку від дорослих, привчаються реагувати на нове без страху.

З іншого боку, більшість дорослих людей, як би вони не ставилися на емоційному рівні до людей з вадами розвитку, на вербальному і поведінковому рівні будуть уникати проявів цього ставлення, якщо воно є негативним. Це пояснюється феноменами соціальної бажаності, прагненнями опитуваних відповідати соціальним очікуванням щодо рівня їх моральності, а також бажанням уникнути власних докорів сумління, що ускладнює можливість отримати об'єктивні результати досліджень. Частково це стосується і молоді (підлітки та юнацтво), але все ж, дякуючи їх невмінню і часто небажанню приховувати та маскувати власний негативізм щодо соціальних норм, результати дослідження рівня їх толерантності є більш відповідними реальному зрізу ставлення суспільства до осіб з вадами розвитку.

Так, у дослідженнях Ю.В. Мельник [6] з вивчення особливостей толерантності підлітків до однокласників з особливими освітніми потребами було зазначено, що учні далеко не завжди готові до прийняття нетиповості однолітків. Більше 20% дітей не готові вступати в контакти з однолітками, що мають вади розвитку, відчувають страхи щодо їх інакшості і не бажають вчитися з ними в одній установі, що демонструє гостру неготовність до інклюзії. В той же час дослідження С.А. Черкасової, проведене зі студентами педагогічного університету, показало, що більшість учасників (68%) показали середній результат толерантності, що проявляється в готовності опитуваних ставитися до партнера по спілкуванню з терпінням і тактом, але повністю прийняти і зрозуміти людину їм складно [10]. При цьому юнаків з яскраво вираженою інтолерантністю виявлено не було. Однак автор відзначає, що середній рівень толерантності можна вважати нормальним у типових соціальних ситуаціях, але не в сфері інклюзивної

освіти (і не в освіті взагалі). Такого педагога можуть драгувати деякі «особливі» діти, особливо якщо це діти з вадами саме психічного розвитку, наприклад, діти з ЗПР чи розумово відсталі.

Серед факторів, що впливають на рівень толерантного ставлення молоді до людей з обмеженими можливостями, слід відмітити специфіку самого порушення, наявного у цих людей. До речі, досліджень з цього питання проводилося зовсім мало, хоча значення його є суттєвим.

У дисертації Ю.В. Шуміловської викладені результати опитувань, згідно з якими з найбільшою терпимістю підлітки ставилися до однолітків із захворюваннями опорно-рухового апарату, а найменшу симпатію у них викликали особи з розумовою відсталістю [11]. Дослідники пояснюють це тим, що для представників виду *homo sapiens* інтелектуальний розвиток є особливо еволюційно важливою ознакою. Але саме ті представники нашого виду, які піднялися на найвищий рівень особистісного розвитку (і часто мають саме високий інтелект), проявляють також і найвищу толерантність, долаючи «тваринність» у людині і піднімаючись над вимогами біологічного виду.

Толерантність як якість особистості і як характеристика поведінки щодо іншої людини чи категорії людей не закладена від природи (вищезгадувана біологічна толерантність є явищем іншої природи), а складається поступово в процесі соціалізації і розвитку особистості. Згідно з саме психологічним дослідженням для формування соціокультурної толерантності як моральної якості особистості оптимальним віковим періодом є старший підлітковий та юнацький.

Обґрунтування психологічних підходів до формування цієї якості потребує визначення бажаної мети та зіставлення її з наявним рівнем особистісного розвитку. В цьому може допомогти визначення типів толерантності за ступенем її проявленості у психіці особи [8]:

- рівень інтолерантності: індивід проявляє відверту ворожість по відношенню до не схожих на нього людей;

- рівень зверхтолерантності: індивід проявляє пасивність, відстороненість від тих, кого не вважає представниками свого кола, не приховує своєї байдужості до них, уникає взаємодій;

- низький рівень толерантності: індивід визнає можливість альтернативи, однак упевнений у її помилковості, дотримується власних уявлень і відмовляється критично оцінити себе;

- середній (достатній) рівень толерантності: індивід прагне до обґрунтованості своїх суджень

про тих, хто відрізняється від нього, проявляє готовність до діалогу;

- високий рівень толерантності: індивід відкритий для всього різноманіття людської природи, володіє значними ціннісними уявленнями, навичками критичного аналізу, прагне до діалогу, визнає можливість своєї помилки.

Розглядаючи означені рівні, можна поставити за мету досягнення найвищого з них у формуванні толерантного ставлення молоді до осіб з вадами розвитку, але будь-який поступ і сходження від рівня до рівня може вважатися успіхом на цьому шляху.

У своїх дослідженнях М.І. Рожкова, Л.В. Байбородова, М.А. Ковальчук [4] виділяють напрями формування толерантних установок, що охоплюють всі психічні сфери: мотиваційну, інтелектуальну, емоційну, екзистенційну, вольову сфери, сферу саморегуляції, предметно-практичне середовище, наголошуючи на тому, що означений процес нерозривно вписаний у загальний розвиток особистості і визначається сходженням до індивідуальності.

Психологами виділяються такі психологічні передумови розвитку толерантного свідомості [3, 4, 10]:

1. Сформована его-ідентичність, а також потенціал для розвитку самосвідомості. На відміну від інтолерантності особистості, у якій «Я-реальне» і «Я-ідеальне» практично збігається, у толерантної особистості є істотний розрив між «Я-реальним» та «Я-ідеальним».

2. Відповідальність, що проявляється у внутрішньому локус-контролі, тобто прийняття на себе відповідальності за власні слова, дії та їх наслідки.

3. Потреба в особистій незалежності. У інтолерантних людей гостро виражена потреба в приналежності до певної соціальної групи. Хоча з іншого боку, толерантна людина відчуває одночасно і свою приналежність до людства та єдність з ним.

4. Здатність до емпатії. Толерантна особистість висловлює розуміння і співпереживає психологічному стану іншої людини.

5. Відкритість новому досвіду, яка проявляється в легкості сприйняття всього нового, у гнучкості та готовності до змін.

Також дослідження показали, що становлення особистісної толерантності у молодих людей, починаючи з підліткового віку, зумовлюється почуттям відповідальності, самокритичності і наявністю досвіду конструктивної поведінки в конфліктних ситуаціях.

Висновки. Спираючись на дослідження ставлень молоді до осіб з вадами психофізичного розвитку та висновки, зроблені на основі цих досліджень, можна стверджувати, що формування толерантності як особистісної якості починається в підлітковому віці і триває в юності. При цьому успішність досліджуваного процесу визначається специфікою віку, в якому він відбувається, та багатьма особистісними особливостями юнацтва, що в комплексі дають нам уявлення про рівень особистісної зрілості. Толерантність слід

вважати складною багатогранною якістю, яка проявлена в різних сферах людського буття, охоплює прогресивні зміни у мотиваційній, емоційній та інтелектуальній сфері. Залежно від протікання таких процесів, як становлення самосвідомості, комунікативної компетентності та відкритості новому досвіду, можна визначити рівень розвитку толерантного ставлення до людей, що мають вади психофізичного розвитку у сучасній молоді, і керувати подальшим формуванням його свідомо та ефективно.

Список літератури:

1. Гамрецький І.С., Столяренко О.В. Інтеграція людей з особливими потребами у суспільство як прояв ціннісного і толерантного ставлення до людей. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами*. 2012. № 9. С. 27–39.
2. Гітун Н.І. Проблема формування у суспільстві позитивного ставлення до осіб з обмеженими фізичними і розумовими можливостями. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами*. 2015. № 12. С. 10–25.
3. Губогло М.Н. Толерантность сознания молодежи: состояние и особенности. *Толерантное сознание и формирование толерантных отношений (теория и практика)*. 2003. Вып. 11. № 9 (12). С. 29–33.
4. Рожков М.И., Байбородова Л.В., Ковальчук М.А. Воспитание толерантности у школьников. Ярославль : Изд-во ЯТПУ, 2003. 192 с.
5. Колупаєва А.А. Інклюзивна освіта: реалії та перспективи: Монографія. Київ : Самміт-Книга, 2009. 272 с.
6. Мельник Ю.В. Толерантное отношение к нетипичности подростка у одноклассников на современном этапе развития инклюзивного образования. *Инклюзивное образование: методология, практика, технологии*. Москва : Изд. МГППУ, 2011 г. 570 с.
7. Оллпорт Г. У. Природа предубеждения. *Век толерантности*. Вып. 5. Дата обращения: 18.03.2021 г. URL: <http://www.tolerance.ru/vek-tol/5-0.html/>.
8. Семина Л.И. Учимся диалогу. Толерантность: объединения и усилия. *Семья и школа*. № 11-12. 2009. С. 36–40.
9. Розаева Е.А. Проблема воспитания толерантности у современных подростков. Нижний Новгород, 2015 г. Дата обращения: 21.04.2021 г. URL: <https://scienceforum.ru/2015/article/2015014850>.
10. Черкасова С.А. Формирование психолого-педагогической готовности будущих педагогов-психологов к работе в системе инклюзивного образования : диссертация ... кандидата психологических наук. Москва, 2012. 240 с.
11. Шумиловская Ю.В. Подготовка будущего учителя к работе с учащимися в условиях инклюзивного образования : диссертация ... кандидата педагогических наук. 13.00.08. Шуя, 2011. 175 с.

Brovchenko A.K., Nezhuta A.V., Khyzhniak M.V. PSYCHOLOGICAL FUNDAMENTALS OF FORMATION OF TOLERANT ATTITUDE OF YOUNG PEOPLE TO INDIVIDUALS WITH DEVELOPMENTAL DISABILITIES

The article analyzes the psychological basis for the formation of a tolerant attitude of young people towards individuals with mental and physical disabilities. In the article, tolerance is interpreted as a complex personal quality that manifests itself in various aspects of human existence and is determined by progressive changes in the motivational, emotional and intellectual spheres. Manifestations and levels of a tolerant attitude to those who differ from the majority by certain characteristics, namely by the peculiarities of psychophysical development, are described. The article deals with some of the dominant theories in society, which, due to the demands of the time, explained the place in society of people with disabilities and determined the attitude to them. The authors describe the main directions of research within the outlined issues (the definition of the term 'tolerance', its components, personal characteristics that determine it, behavioral manifestations, tolerant and intolerant attitudes towards others, as well as the possibility of forming the desired model of relations manifested in youth). It is noted that the results of the studies of young people's attitudes towards children and peers with mental and physical disabilities show quite divergent and often incompatible results, which is influenced by many socio-psychological and personal factors that are sometimes difficult to consider and even record.

The analysis of the processes of forming a tolerant attitude towards individuals with developmental disabilities begins with the study of what and how the real attitude towards them is manifested in modern society. It is strongly emphasized that this issue is actualized with the introduction of inclusive education and is the most widely discussed and researched topic in the education system, with the attitude towards children with disabilities who can study in inclusive institutions being one of the determining factors for their adaptation and inclusion in their peers' circle.

Key words: *tolerance as a personal quality, the attitude of young people to individuals with disabilities, the formation of a tolerant attitude, the psychological basis of tolerance formation, the psychological preconditions of the formation of a tolerant attitude.*